

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ПІДРУЧНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 5 КЛАСУ НУШ

FEATURES OF IMPLEMENTING THE CULTURAL APPROACH IN THE UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOK FOR THE 5TH GRADE OF NUS (NEW UKRAINIAN SCHOOL)

У статті актуалізовано проблему реалізації культурологічного підходу як концептуальній основі модернізації змісту шкільної літературної освіти. Акцентовано на особливостях формування в молодших підлітків визначеної у Державному стандарті базової середньої освіти культурної компетентності. Підкреслено, що розвитку культурної компетентності учнів сприятиме опанування ними інформаційних матеріалів мистецтвознавчого спрямування; осягнення довершених зразків різних галузей мистецтва; вирішення компетентнісно орієнтованих запитань і завдань репродуктивного, частково-пошукового та творчого характеру тощо. Окреслено дидактико-методичний потенціал нового підручника української літератури для 5 класу НУШ (2022), розробленого авторським колективом Інституту педагогіки НАПН України (автори – Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Служук), щодо ефективної реалізації культурологічного підходу. Доведено, що засадничі ідеї культурологічного підходу в процесі вивчення української літератури послідовно реалізовано у біографічних нарисах, літературно-критичному та ілюстративному матеріалі, методичному апараті чинного підручника. Проаналізовано принципи втілення програмової рекомендаційної рубрики «Мистецький контекст» у дидактико-методичний апарат означеного підручника як однієї з дієвих засобів реалізації культурологічного підходу у сучасній шкільній літературній освіті. Наголошено на тому, що чинний підручник української літератури побудований на засадах культурологічного підходу й спрямований на ознайомлення учнів із художньо-естетичними та культурно-історичними цінностями людства, осягнення літературних явищ і фактів у широкій культурному контексті, розвиток мистецьких смаків, формування духовного світу юної особистості. Доведено, що використання пропонованих у навчальній книзі низки комплексних завдань сприятиме розвитку в учнів культурної компетентності.

Ключові слова: Нова українська школа; шкільна літературна освіта; українська література; культурологічний підхід до

навчання літератури; культурна компетентність; читацька компетентність; шкільний підручник; мистецький контекст.

The article focuses on the issue of the cultural approach as a conceptual basis for modernising the content of school literary education. It is emphasised the features of building younger students' cultural competence, defined in the State Standard of Basic Secondary Education. It is highlighted that mastering informational materials of art direction; understanding outstanding examples of various branches of art, solving competence-oriented issues and tasks of a reproductive, partially search and creative nature, etc. can develop the students' cultural competence.

It is outlined the didactic and methodical potential of the new Ukrainian literature textbook for the 5th grade of NUS (2022), developed by the team of authors from the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine (T. Yatsenko, V. Pakharenko, O. Slyzhuk), regarding the effective implementation of the cultural approach. It is proved that the ideas of the cultural approach in studying Ukrainian literature are consistently implemented in biographical essays, literary-critical and illustrative material, and methodological apparatus of the textbook.

It is analyzed the principles of implementing the program recommendation rubric «Artistic context» in the didactic and methodical apparatus of the textbook as one of the effective means of implementing the cultural approach in modern school literary education. It is emphasized that this Ukrainian literature textbook is developed on the basis of the cultural approach. The textbook is aimed at acquainting pupils with the artistic, aesthetic, cultural and historical values of humanity, comprehending literary phenomena and facts in a broad cultural context, developing artistic tastes, and forming the student's spiritual world. It has been proven that using a number of complex tasks from the textbook can contribute to developing students' cultural competence.

Key words: New Ukrainian school; the content of school literary education; Ukrainian literature; cultural approach in teaching literature; cultural competence; reading competence; school textbook; artistic context.

УДК 373.5.091.64:821.161.2.09
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.1.12>

Гоголь Н.В.,

докт. пед. наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання
Глухівського національного
педагогічного університету імені
Олександра Довженка

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В основу побудови підручників третього тисячоліття покладено концепцію культууроорієнтованої літературної освіти, що спрямована на розвиток творчої особистості учня у форматі української та світової культур на основі діалогу текстів. Культурологічний підхід до навчання української літератури є важливим напрямом сучасного освітнього процесу, а забезпечення реалізації культурологічних завдань

у навчальних книгах нового покоління вмотивовує використання технологій розвивального, інтерактивного навчання, які сприяють адаптації й самореалізації юної особистості у полікультурному соціумі.

Нині в розвитку українського підручникотворення, відповідно до вимог Нової української школи, актуалізується питання змісту та структури підручника як основної навчальної книги із української літератури, переосмислюються його основні функції, посилюється роль і значущість

культурологічного компонента в теоретичному, аналітичному та ілюстративному блоках навчальної книги. Варто наголосити, що засадничі ідеї культурологічного підходу у процесі вивчення української літератури послідовно реалізовано в біографічних нарисах, літературно-критичному й ілюстративному матеріалі, методичному апараті підручників, тематично-стильовій різноманітності пропонованих для розгляду творів, які втілюють не лише предметні (літературні), а й ключові компетентності, а також впливають на формування емоційно-ціннісної сфери учнів [1, с. 295].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему створення шкільних підручників різноаспектно розглянуто в наукових працях О. Бандури, М. Бурди, В. Мартиненко, В. Олефіренка, О. Пометун, О. Савченко, А. Фасолі, Т. Яценко та інших учених. Сучасні дослідники проблеми підручкотворення з літератури О. Ісаєва, Ж. Клименко, В. Пахаренко, О. Слижук, Т. Яценко та інші суголосні в тому, що в реаліях Нової української школи актуалізується питання компетентності спрямованості підручників шкільного літературного курсу на основі увиразнення його культурологічного складника. Так, Т. Яценко та В. Пахаренко, актуалізуючи проблему реалізації компетентнісного підходу в аспекті формування ключових компетентностей учнів НУШ, акцентують увагу на виразній культурологічній спрямованості підручника «Українська література. 5 клас» [5, с. 203]. Т. Яценко, орієнтуючись на культурологічний контекст, підкреслює, що «навчання літератури в школі потребує глибокого наукового обґрунтування і системного підходу, за умов якого мають ефективно реалізуватися змістові лінії літературної освіти (емоційно-ціннісна, літературознавча, культурологічна та компаративна), має відбуватися взаємодія суб'єктів навчання в процесі засвоєння знань і формування вмінь на засадах компетентнісної освіти» [6, с. 20].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спираючись на численні наукові напрацювання, ми прагнемо розкрити особливості реалізації культурологічного підходу до навчання української літератури, визначити методичне забезпечення та характер присутності його в навчальному матеріалі чинних підручників української літератури.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей реалізації культурологічного підходу до навчання української літератури засобами чинного шкільного підручника для 5 класу НУШ.

Виклад основного матеріалу. Метою вивчення української літератури в контексті сучасних освітніх пріоритетів є збагачення емоційно-чуттєвого досвіду та естетичних смаків учнів на основі опанування ними високохудожніх надбань класичної та сучасної української літератури, розширення культурно-пізнавальних інтересів

у процесі осягнення мистецтва слова та суміжних образотворчостей. Відтак у модельній початковій програмі «Українська література. 5–6 класи для закладів загальної середньої освіти» подано матеріал для реалізації культурологічного підходу в процесі вивчення творів української літератури, про що регламентовано в рубриці «Мистецький контекст», матеріали якої (образотворче мистецтво, музичне мистецтво, архітектура, скульптура, кіномистецтво, анімація тощо) сприяють цілісному осмисленню учнями літературного твору мистецтва слова як складника світової культури, а також культурному розвитку школярів [4].

Послідовну реалізацію ідей культурологічного підходу до навчання української літератури представлено в сучасних навчальних підручниках для НУШ. Так, чинний підручник «Українська література» для 5 класу [7] закладів загальної середньої освіти, підготовлений авторським колективом Інституту педагогіки НАПН України Т. Яценко, В. Пахаренком, О. Слижук (2022), має виразний компетентнісний потенціал. Навчальний матеріал, запропонований у ньому, переважно структуровано на основі наскрізних культурологічних тем, у яких закладена проблема становлення внутрішнього світу людини. Формуванню визначеної у Державному стандарті базової середньої освіти культурної компетентності учнів сприяють запропоновані авторами підручника інформаційні матеріали мистецтвознавчого спрямування; компетентнісно орієнтовані запитання і завдання репродуктивного, частково-пошукового та творчого характеру, підготовка дослідницьких навчальних проєктів; довершені зразки різних галузей мистецтва тощо [3].

На сторінках підручника його авторами майстерно розміщено довершені зразки різних видів мистецтва, якими можуть милуватися учні, вивчаючи літературні твори, а саме: живописні полотна художників, портрети письменників, світлини скульптур і архітектурних пам'яток, обкладинок книжок, кінофільмів, навколишнього світу тощо. Означені матеріали, на наш погляд, сприятимуть розвитку в школярів уміння визначити спільні ідеї та образи, що об'єднують твори мистецтва, характеризувати засоби художньої виразності; висловлювати власне ставлення до суміжних образотворчостей, що ілюструють літературні твори; насолоджуватися творами мистецтва та оцінювати їх; формуватимуть культурну компетентність школярів.

Наведемо конкретні приклади. Так, уже на перших сторінках навчальної книги під час ознайомлення учнів зі вступною навчальною темою автори підручника торкаються питання значущості читання і книжок у житті людини, акцентуючи увагу на важливості різних видів мистецтва (музики, живопису, скульптури, архітектури, театру, кіно та ін.) для розвитку людства, їх пізнавальному,

виховному та естетичному значеннях для формування окремої особистості [7, с. 8].

Опанування молодшими підлітками малих фольклорних жанрів та літератури, на думку авторів підручника, буде доречним у єдності із переглядом ілюстрацій А. Стефурак до збірки «Українські прислів'я», В. Мельниченко до збірки народних загадок «Реве віл на сто гір», Г. Сокиринської до збірки віршів і загадок Л. Глібова «Котилася тарілочка», що безумовно дасть можливість школярам не тільки прочитати прислів'я й приказки, відгадати загадки, а й помилуватися творами образотворчого мистецтва [7, с. 16]. Пропоновані запитання і завдання орієнтують учнів на усвідомлене осягнення різних видів мистецтва, висловлення власного ставлення до сприйнятого, наприклад: «Чи допомогли тобі візуальні образи, створені художницею за мотивами загадок Л. Глібова, виразніше уявити поетичні образи?» [7, с. 24].

Варто відзначити культурологічне спрямування мистецької рубрики «У колі мистецтв», навчальний матеріал якої містить пізнавальну й доступну для п'ятикласників інформацію про українські культурні надбання, короткий аналіз художніх полотен і музичних творів, довершені зразки суміжних образотворчостей, а також запитання і завдання, спрямовані на розвиток умінь учнів у процесі текстуального вивчення художніх творів осягати різні галузі мистецтва.

Автори підручника переконані, що означена рубрика спрямована на формування ключової культурної компетентності учнів і «допомагає глибокому осмисленню ідейно-художнього змісту літературного твору, формуванню вмінь проводити мистецькі паралелі в процесі його вивчення» [7, с. 207]. Так, наприклад, текстуальне вивчення народних казок супроводжується вдало дібраними ілюстраціями Ю. Мітченко до казки «Яйце-райце» із запропонованими запитаннями і завданнями, спрямованими на розуміння учнями змісту прочитаного. В рубриці «У колі мистецтв» автори підручника пропонують розглянути ілюстрації ще однієї української художниці та письменниці К. Штанко. Прикметно, що запитання до творів мисткині спрямовують уяву учнів на майстерність відображення художницею характеру головних героїв казки, як-от: «Чи вдалося мисткині відобразити характер головних героїв/героїнь казки? Поясни свою думку» [7, с. 35].

Доречними, на наш погляд, під час вивчення учнями художніх творів українських письменників є наскрізно розміщені на сторінках підручника ілюстрації художників (О. Артюшенко, С. Артюшенка, Л. Іванової, О. Кіналя, О. Рубіної та ін.) відповідно до розгортання сюжету літературного твору, що орієнтує учнів на осягнення характеристики головних героїв засобами різних видів мистецтва. Хоч

автори підручника не завжди адресно звертають увагу учнів на мистецькі твори художників-ілюстраторів, проте їх вдала присутність відповідно до розгортання сюжету літературного твору орієнтує учнів на осягнення характеристики головного персонажа засобами різних видів мистецтва.

Так, наприклад, під час вивчення казки Лесі України «Лелія» та розгляду ілюстрацій до неї української художниці Л. Іванової і живописного полотна Катерини Білокур «Квіти за тином» автори підручника радять звернути увагу на кольори ілюстрацій до казки та подумати, «чому саме ці відтінки кольорів використовує художниця?» [7, с. 53]; зіставити суміжні образотворчості, звернути увагу на засоби художньої виразності в різних видах мистецтва, наприклад: «Зверни увагу на кольори ілюстрацій до казки. Чому саме ці відтінки кольорів використовує художниця?», «Зверни увагу на виразність білого кольору в тексті казки та на полотні?» [7, сс. 53, 58]. Такі запитання і завдання, на нашу думку, спрямовують увагу учнів на осягнення літературознавчого і культурологічного контекстів, формують уміння зіставляти літературні твори із суміжними образотворчостями.

Імпонує, що введені авторами підручника мистецькі рубрики «У колі мистецтв» та «Поміркуй» безпосередньо спрямовані на формування в учнів культурної компетентності. Матеріали означених рубрик інформативно доповнюють візуалізовані зразки суміжних галузей мистецтва, допомагають учням осягнути сприйняті суміжні образотворчості та висловити власне ставлення до них, а запропоновані запитання і завдання формують уміння давати естетичну оцінку сприйнятому. Наведемо кілька прикладів: «Розглянь зображення Берегині в різних творах мистецтва. Який із образів тебе найбільше вразив? Поясни чому» [7, с. 77]; «...Розглянь картину О. Кішкурно «Дівчина у віночку». Чи може ця картина бути ілюстрацією до вірша?...» [7, с. 123], «Роздивися картини П. Нілуса та К. Костанді. Яке враження справили на тебе ці полотна? ...» [7, с. 161] та інші.

Прикметно, що матеріали рубрик подаються з урахуванням вікових особливостей учнів молодшого підліткового віку та чітко окресленою мистецькою спрямованістю, що сприяє зацікавленості учнів у сприйнятті різних видів мистецтва, розширенню їхнього загального кругозору, призвичаює до уважного ставлення до суміжних образотворчостей, естетично виховує.

З метою реалізації розвитку власних творчих здібностей молодших підлітків підкреслюємо доцільність уведення комплексних завдань, що спонукають до розвитку творчих здібностей учнів, зокрема, проаналізувати інтерпретації різних літературних творів митцями художниками, скульпторами, композиторами, режисерами; зіставити художню мову різних видів мистецтва на основі

співвіднесення теми, сюжету, композиції, інтонації, ритму тощо.

Необхідно підкреслити, що в матеріалах означених рубрик запропоновано роботу над кількома галузями мистецтва, кожен із яких розглядається як окремий, довершений вид мистецтва. Так, наприклад, у процесі роботи над казкою Вал. Шевчука «Чотири сестри» учні ознайомлюються із музичною спадщиною італійського композитора А. Вівальді, розглядають рекламу до концерту, милуються ілюстраціями О. Рубіної та картиною О. Ковтун «Пробудження», а також мають можливість прослухати концерти для скрипки А. Вівальді «Зима» і «Весна» з циклу «Пори року» [7, с. 61–62]. Або інший приклад: формуванню культурної компетентності учнів під час опрацювання оповідання Л. Морозенко «Вірність Хатіко» сприяє пізнавальна мистецтвознавча інформація про екранізацію оповідання, перегляд на основі сканування QR-коду в підручнику кінофільму «Хатіко: вірний друг», а також робота над живописним полотном О. Мурашка «Дівчинка з собакою. Портрет Т. Язової» [7, с. 167]. Вважаємо, що пропонувані в підручнику запитання й завдання до різних видів мистецтва орієнтують учнів на зіставлення суміжних образотворчостей, розвивають у них фантазію та уяву, формують уміння давати естетичну оцінку сприйнятому.

Відзначимо, що до пропонуваних рубрик наскрізно на сторінках підручника вміщено QR-коди, за допомогою яких школярі можуть прослухати музичні твори чи переглянути документальні, художні та мультиплікаційні фільми, дотичні до мистецтва слова та інших видів мистецтва, а також відповісти на запитання, як-от: «Зіскануй QR-код, прослухай концерт для скрипки А. Вівальді «Весна» із циклу «Чотири пори року» та перечитай останній абзац казки. Чи однаковий настрій передають ці твори? Як ти думаєш, чому настання весни викликає почуття радості? Свою думку обґрунтуй» [7, с. 69]; «Зіскануй QR-код і послухай пісню «Зоре моя вечірняя...» у виконанні Марти Шпак. Як мелодика пісні поглиблює, увиразнює основну думку твору» [7, с. 113]; «Зіскануй QR-код і послухай інструментальну мелодію сучасного українського композитора Я. Музики «Молода зима», помилуйся відеосупроводом до неї – українськими зимовими краєвидами» [7, с. 133]; «Якими образами картина І. Красцової і пісня З. Красуляк перегукується з віршем А. Качана «Море грає»? [7, с. 171]; «Ознайомся з іншими картинами Є. Гапчинської. Для цього зіскануй QR-код. Зроби висновок про ставлення художниці до дітей. Чи підтверджують твою думку слова самої Є. Гапчинської?» [7, с. 197].

Висновки. Отже, інформаційне наповнення навчальної книги побудовано як своєрідний поліфонізм, що орієнтує учнів на усвідомлення того,

що будь-яка національна література вбирає в себе факти вітчизняної культури, реалії минулого і сьогодення, специфічні народні обряди, звичаї, духовні уявлення українського народу на основі діалогу мистецтв. Вивчення літературного твору в контексті інших видів мистецтва сприяє розвитку художнього уявлення, особистісному самовираженню, визначенню власних критеріїв художньої творчості, розвиває прагнення до літературної творчості. З огляду на це підручник української літератури для п'ятого класу НУШ, представлений авторським колективом Інституту педагогіки НАПН України (Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слизук), побудований на засадах культурологічного підходу й спрямований на ознайомлення учнів із художньо-естетичними та культурно-історичними цінностями людства, осягнення літературних явищ і фактів у широкому культурному контексті, розвиток мистецьких смаків, формування духовного світу юної особистості

Означений підручник містить розлогу пізнавальну інформацію про українські культурні надбання, що допомагає учням глибоко осмислювати ідейно-художній зміст літературного твору, удосконалює їхні вміння проводити мистецькі паралелі та сприяє формуванню розуміння української літератури як невід'ємного компонента світового мистецтва. Логічна й чітко продумана система запитань і завдань у підручнику ґрунтується на дотриманні основних змістових ліній, визначених Державним стандартом (2020), що допомогло, на наш погляд, його авторам удосконалити технології навчання на уроках літератури, зважити на сучасні вимоги до навчальної книги, репрезентувати інноваційні технології.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні особливостей реалізації культурологічного підходу до навчання української і зарубіжної літератури на основі конструктивно-критичного аналізу чинних підручників для 5-х класів НУШ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гоголь Н. В. Культурологічний підхід у змісті шкільної літературної освіти: *монографія*. Суми: ФОР Цьома С. П., 2021. 540 с.
2. Гоголь Н. В. Шляхи реалізації культурологічного підходу засобами шкільного підручника української літератури для 5-го класу. *Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Вип. LXXXVI. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2019. С. 97–103.
3. Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886 (дата звернення: 09.12.2022)
4. Яценко Т. О. (Ред.). Українська література. 5–6 класи: модельна навчальна програма. Київ: Пед. думка, 2021. URL: <https://osvita.ua/school/program/model-program/83182/> (дата звернення: 09.12.2022)
5. Яценко Т. О., Пахаренко, В. І. Підручник літератури для 5 класу Нової української школи: питання структури та змісту. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шев-*

ченка: зб. наук. пр. (Серія «Педагогічні науки»). Вип. 4. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2021. С. 214–221.

6. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – поча-

ток ХХІ століття): монографія. Київ: Пед. думка, 2016. 360 с.

7. Яценко Т., В. Пахаренко, О. Слижук. Українська література. 5 клас. Київ: Вид. дім «Освіта», 2022. URL: <https://shkola.in.ua/2653-ukrainska-literatura-5-klas-yatsenko-2022.html> (дата звернення: 10.12.2022)